

Світлана Топалова, к.політ.н.

Харківський інститут банківської справи, Україна

МОНІТОРИНГОВА ТА ПРЕВЕНТИВНА МІСІЯ ГУМАНІТАРНОЇ ЕЛІТИ ЯК ФАКТОР БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Svitlana Topalova, PhD in Political Science

Kharkiv Institute of Banking, Ukraine

MONITORING AND PREVENTIVE MISSION OF HUMANITARIAN ELITE AS A FACTOR OF STATE SECURITY

Based on earlier research of ideological justification of the concept of «Russian World», the article reveals activities of the Russian Federation's government institutes about its implementation and features of its implementation through information space, the signs of preparing aggression against Ukraine were clearly present in scientific publications and information environment. The first phase of open aggression was associated with the presidential election campaign of 2004-2005. Own vision of monitoring and preventive mission of intellectuals and humanities was formulated. Own research results on specific of interaction between politicians, intellectuals and society in modern Japan helped to determine the content of key social and political role of humanities in modern conditions.

Key words: intellectuals, humanists, external threats, information environment, monitoring and preventive mission.

Зовнішня агресія, якої зазнала Україна, військова операція РФ у Сирії, що стали «неочікуваними» для українського суспільства і світової спільноти поставили на порядок денний проблему усвідомлення і необхідності реалізації вкрай важливої місії гуманітарної еліти, суть якої можна визначити як моніторингову і превентивну. Держава створює механізми подолання загроз і небезпек. Але сигналізувати про них, сприяти у пошуку шляхів нейтралізації, змушувати державу докладати зусиль для вирішення проблем – справа еліт. Зміст завдань здається цілком зрозумілим, однак, спостерігаємо тотальну дисфункцію, яка, на нашу думку, стала однією із головних причин не тільки неочікуваності агресії, але і того, що агресії відбуваються.

Дослідженню ролі еліти у житті суспільства присвячена велика кількість робіт науковців – філософів, політологів, соціологів. Однак, об'єктом уваги є політична еліта. Роль інтелектуалів у різних сферах життя суспільства, їх вплив на соціально-політичні процеси досі не отримує належного розуміння і висвітлення. Стосується це і гуманітарної еліти. Лише поява окремих нарисів і перекладів публікацій, організація і проведення освітянами і науковцями конференцій, «круглих столів»¹ свідчать про усвідомлення елітою, зокрема гуманітарною, необхідності осмислити власну роль на сучасному етапі політичного розвитку та зайняти свою нішу у політиці і житті суспільства. На прикладі Японії ми показували, яку роль відіграють інтелектуали у процесі прийняття політичних рішень, як забезпечується взаємодія еліти, суспільства і влади у питаннях національної безпеки, загрози якій відсувають на другий план усі інші інтереси та стають ключовим мотивом для об'єднання зусиль². Наявність зовнішньої агресії, що має тривалу передісторію і з часом лише змінює форми, актуалізує проблему визначення соціально-політичної місії інтелектуалів саме у

¹ Історичний нарис. <logos-ukraine.com.ua/dpu/pict/istordpu.pdf>; Новак, А. Роль еліт у функціонуванні суспільства. *І.* <www.ji.lviv.ua/n45texts/nowak.htm>; Інтелігенція та політична еліта України. <www.zgia.zp.ua/index.php?page=1364&lang>. (2015, вересень, 20).

² Топалова, С. (2013). Правляча еліта в Японії: вплив національних традицій та демократичних інновацій. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна Серія: "Питання політології"*, 1073, 108–113.

питаннях протидії будь-яким формам агресії. Глобальні стратегії, що визначають наміри держави-агресора, а також, неготовність світової спільноти ефективно їм протистояти вказують на дисфункцію інтелектуальної еліти не лише в Україні, але в країнах стабільної демократії. Тому метою статті є обґрунтування ролі інтелектуалів-гуманітаріїв у справі своєчасного виявлення загроз безпеці держави та мобілізації зусиль влади і суспільства для їх нейтралізації.

Завоювання територій інших держав чи намагання поставити їх у залежність різними засобами, зруйнувати зсередини є атрибутом політики, тому і проблема протидії агресивним намірам та діям вирішується на різних рівнях через відповідні державні інститути. Однак наявність цих інститутів і навіть ефективне виконання ними своїх завдань жодним чином не нівелює ролі інтелектуалів, які на своєму рівні і з допомогою тих засобів дослідження та аналізу ситуації, якими володіють і джерелел інформації, які є доступними, повинні вказувати на явні і виявляти приховані ознаки загрози, акцентувати на них увагу відповідних державних інститутів. За умови тотальної дисфункції останніх, місія інтелектуалів стає більш масштабною і складною. Очевидно, лише доводити до відома влади суть небезпек уже недостатньо і майже безрезультатно. То ж необхідно через усі доступні канали налагоджувати комунікацію із суспільством та владою.

Колеги політологи та політичні експерти, розмірковуючи над причинами та першими ознаками підготовки агресії в Україну, свідченнями її неминучості, іноді згадують конфлікт навколо о. Тузла та вторгнення військ РФ на територію Грузії, але взагалі обходять увагою президентську виборчу кампанію 2004-2005 рр., яка була актом прямої інформаційної агресії і силового тиску, що мав шанси влитись у збройне втручання. Однак, саме ця кампанія стала свідченням початку активної реалізації концепції «русского мира» в масштабах всієї України. На політичному рівні це проявлялось у просуванні відповідного кандидата із розробленою у РФ та реалізованою командою російських політтехнологів, очолюваною Г.Павловським, виборчою стратегією, а також, наданням усіх засобів підтримки, зокрема, обіцянок електорату економічних преференцій від РФ у вигляді низьких цін на енергоресурси та ін.; на ідеологічному рівні – у реалізації стратегії розколу українського суспільства за актуалізованим радянським стереотипом «наші-чужі» (переможці та фашисти); на силовому – у готовності і активному прагненні надати «допомогу» у ліквідації майдану. Ознаки прямого втручання і агресії були явними, але їх проігнорували як політики, що здобули владні статуси, так і інтелектуали, які аналізували хід і наслідки кампанії з точки зору іміджу кандидатів, політтехнологічних новацій, впливу на ідеологічні орієнтації виборців та ін., але не вказували на прямі ознаки загроз безпеці держави. Отже, кампанія, яка мала ознаки усіх видів зовнішніх загроз, залишилася поза увагою влади, інтелектуалів і суспільства.

Активна корекція масової свідомості російського суспільства у напрямку формування образу ворога-українця також почалася саме під час першого майдану. Оскільки у свідомості росіян ще займав свою нішу міф про «братні народи», збройна агресія проти України не була б підтримана суспільством, тому влада взялася активно інтерпретувати майдан як «фашистський заколот». Дослідження інформаційного простору РФ за період 2004-2013 рр. дає підстави для однозначного висновку про цілеспрямовану мілітаризацію суспільної свідомості із чітко визначеними об'єктами агресії, серед яких ключове місце посідає Україна. У політичних ток-шоу та «аналітичних» програмах ключовими темами стали «український фашизм», політична недолугість українців та необхідність протекторату «старшого брата»; історичні програми актуалізували проблему «исконно русских земель», які необхідно повернути; дискусії політиків стосовно нагальних проблем сьогодення сконцентрувалися на виборі шляхів і засобів «повернення» Криму – військового чи економічної експансії, забезпечення інформаційного контролю та ін. Художні фільми, присвячені історичним подіям, відверто нав'язують образ ворога в минулому і сучасному, як, наприклад, фільм «Матч»; збільшується кількість фільмів на військову тематику; на дискотеках молодь танцює під пісню «Комбат» групи «Любе», а у розважальних закладах переглядає новий кліп; на молодіжних форумах влаштовуються акції, учасники яких засуджують «українських фашистів», чим відзначився «Селігер» 2010 р. Цього мало бути достатньо, щоб інтелектуали поставили питання про мету формування ворожого ставлення. Однак, парадокс ситуації полягає у тому, що загрозу війни, на основі аналізу стану культури і масової свідомості суспільства, побачили російські представники

творчої еліти¹.

Захоплення Криму трактувалося політиками і експертами як «несподіване». Однак, «несподіванка» стала яскравим свідченням дисфункції не лише державних інститутів, прямим завданням яких є відстеження і нейтралізація загроз для безпеки держави, але й гуманітарної еліти, яка на основі моніторингу наукових робіт, особливо, ідеологічного спрямування, аналізу медіа-простору сусідньої держави, мала б виявляти свідчення загроз ще на етапі теоретичного обґрунтування векторів зовнішньої політики, вказувати на ознаки їх реалізації у практичній діяльності влади сусідньої держави. Як показало наше дослідження процесу формування концепції «русского мира»², її базові складові були представлені у низці наукових статей і монографій російських філософів і політологів періоду 2000-2003 рр.; задекларовані президентом та політиками сусідньої держави у якості ключових напрямків діяльності на різних рівнях внутрішньої і зовнішньої політики; визначені ресурси для реалізації стратегії. Ю.Лужков розгорнув активну діяльність у АР Крим. Доступність публікацій, висвітлення у ЗМІ візитів Ю.Лужкова до Криму, відверте перетворення російськими ЗМІ Криму на об'єкт культу, збільшення масштабів інформаційної експансії не викликали відчуття загрози ні у політиків, ні в інтелектуалів.

Отже, маємо явні ознаки дисфункції наукової гуманітарної еліти, передусім, політологічної спільноти. У матеріалах науково-практичних конференцій, публікаціях, присвячених аналізу політичних проблем сучасності, не піднімалося питання про наявність і ознаки зовнішньої загрози. Очевидно, головними причинами невиконання політологами своїх першочергових соціальних ролей є їх неусвідомлення, відсутність корпоративної культури, в основі якої служіння суспільству і відповідальність перед ним; захоплення політтехнологічними аспектами діяльності. М.Кармазіна також вказує на диференційованість вчених-гуманітаріїв та брак патріотизму³. У свідомості політологів професійний і громадянський обов'язок, очевидно, поки що мало поєднуються. Навіть значна частина науковців, які не заробляють на політичних кампаніях, а займаються науковими дослідженнями, дійсно ґрунтовними, відносять до другорядних виховні, моніторингові, діагностичні та превентивні завдання. Першопричиною згаданих дисфункцій, на нашу думку, є те, що науковці самі ще не стали носіями того національно-державного міфу і відповідної ідеології, цінностями яких мають керуватися.

Черговим сигналом тривоги стало вторгнення російських військ у Грузію у 2008 р. Переглянувши низку наукових публікацій кінця 2008 і 2009 рр., можемо виділити головні аспекти політологічного аналізу проблеми: витоки та історія грузино-осетинського конфлікту; адекватність-неадекватність дій М.Саакашвілі; реакція української влади на конфлікт з точки зору втручання-невтручання. Фактично лише один експерт, О.Сушко, повністю розкрив увесь спектр загроз для України, їх причини і очевидні наслідки, вказав на шляхи нейтралізації⁴. Однак, прогнози експерта були проігноровані владою та тією частиною інтелектуалів, які мали б докласти максимум зусиль для того, щоб влада і суспільство усвідомили суть небезпеки.

Російська агресія стала яскравим свідченням дисфункції не лише української гуманітарної еліти. Уряди європейських країн, США давно перестали сприймати РФ як непримиренного ідеологічного опонента. Провальна стратегія «перезавантаження» відносин з РФ після розпаду СРСР також є свідченням невиконання західною політологічною спільнотою прямого призначення – формування теоретичної бази політики. Збільшення тиску російського економічного лобі у західноєвропейських країнах; створення широкої інформаційної мережі; фінансування праворадикальних партій; розширення шпигунської мережі; відверті виступи російських ідеологів з приводу несприйняття чужої ліберальної ідеології; результати соціологічних досліджень із

¹ Режиссер Сокуров: Нас ждут тяжелейшие войны с Украиной и Казахстаном (видео 2008 года).

<<https://www.youtube.com/watch?v=lpceqOG-2HA>> (2015, вересень, 22).

² Топалова, С.О. (2014). «Русский мир» як системний політичний міф сучасної Росії. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна Серія: «Питання політології»*, 1132, 134–139;

Топалова, С.О. (2015). «Русский мир» та радянський комуністичний міф: нова форма при незмінності змісту. *Evropský politický a právní diskurz, Svazek 2*, 114–120.

³ Роль учених-гуманітаріїв у відновленні миру в Україні. <<http://ethnography.org.ua/content/rol-uchenyh-gumanitariyiv-u-vidnovlenni-miru-v-ukrayini>> (2015, жовтень, 06).

⁴ Украина – следующая? Александр Сушко, для УП _ Вторник, 12 августа 2008.

<<http://www.pravda.com.ua/rus/articles/2008/08/12/4447098/>> (2015, жовтень, 06).

першістю США та Західної Європи у сприйнятті як головних ворогів – усе це мало б бути свідченням, як мінімум, ціннісного конфлікту, орієнтації РФ на жорстке протистояння і руйнування зсередини західних демократій. Активізація «підривної» діяльності на території власних держав та нагнітання антиамериканських і антиєвропейських настроїв у РФ є сумнівними ознаками «потепління» стосунків і мотивами для інвестування у будь-які проекти. Однак, США виділяють колосальні кошти на розвиток демократії у РФ. Так, в інтерв'ю телекомпанії В.Нуланд заявила, що на різні проекти, зокрема і розвиток демократії в Україні за період із 1991 р. було виділено \$5 млрд, а РФ за той же період і за таким же призначенням – \$18 млрд¹. З початку правління Б.Обами США виділили \$200 млн. на розвиток демократії у РФ². Цілком абсурдна ситуація: в країні збільшує оберти антиамериканська істерія, політичний режим демонструє явні тенденції повернення до тоталітарного, суспільство не виявляє потреби у жодних ліберальних цінностях, а зовнішні інвестиції у «російську демократію» йдуть. Очевидно, політологи, що досліджують демократичні трансформації у східних країнах, мали б інформувати владу і суспільство про згорання демократичних процесів, ставити питання про доцільність інвестицій у «російську демократію», вказувати на необхідність коригування зовнішньої політики.

Причини заспокоєності інтелектуалів, влади і суспільства у західноєвропейських країнах вбачаємо у активізації процесу обміну цінностями: ліберальні цінності в обмін на дешеві енергоресурси, доповнені кремлівськими зв'язками. У той же час влада РФ, не допускаючи на власній території функціонування жодних інститутів, окрім фасадно-демократичних, успішно використовує усі інститути західної демократії на територіях європейських країн для руйнування їхньої ж системи демократії. Німецький бізнес, який найбільше зрощений із російським, лобіює економічні інтереси у системі влади. Санкції, що звузили російський ринок, сприймаються як більш болючі, у порівнянні із руйнуванням власних світоглядних цінностей. Канцлер і уряд, усвідомлюючи реальну міру загрози, яка походить від РФ, про що свідчать виступи Ангели Меркель, не можуть обрати адекватно рішучу позицію з огляду на інтереси бізнесу і стан масової свідомості, що перебуває під значним впливом російських ЗМІ. Таким чином, сукупність факторів призвела до зміни основи існування суспільства. Цінності демократії стали менш важливими, ніж матеріальні блага. Навіть ФРН, що пережила тоталізм, має найбільш розгалужену систему політичної освіти і громадянського виховання, не змогла уникнути деструктивного впливу країни із політичним режимом, надто подібним до того, з яким пов'язане власне трагічне минуле. Очевидно, гуманітарна еліта не побачила небезпеки у переміщенні на другий план основоположних цінностей демократичного суспільства, у експансії російського газового монополіста із залученням впливових політиків до бізнес-проектів, у активізації діяльності сітки інститутів іншої держави.

Окремої уваги заслуговує практика фінансування РФ праворадикальних партій європейських країн – різних за ступенем впливовості та мірою радикалізму. Інформація про фінансування не є секретною; ідеологічна близькість «русского мира» і європейських неонацистів має багато наочних прикладів; виступи Марін Ле Пен дуже нагадують низку цитат із виступів В.Путіна; у РФ проходять форуми праворадикальних партій, а їх представники виступають у ролі спостерігачів та роблять висновки про «демократичність виборів та плебісцитів» – це один «бік медалі». Логічним доповненням став і міжнародний форум «Діалог націй. Право народів на самовизначення і побудова багатополярного світу», що відбувся у Москві 20 вересня 2015р. Склад учасників і проблематика чітко вказують, що проблема «самовизначення» актуальна для США, європейських і пострадянських країн, окрім РФ, а роль провідника у її «вирішенні» належить саме РФ. Іншим боком стало сприйняття урядами низки західних держав РФ у якості союзника у боротьбі із тероризмом. «Відданість» цій ідеї РФ уже яскраво продемонструвала у Сирії. Доклавши зусиль до збільшення потоку біженців у країни ЄС, «держава-миротворець» ще раз продемонструвала відданість «узгодженим правилам гри». Очевидно, це має поставити інтелектуалів перед дилемою: поветрати свідомість суспільства до базових цивілізаційних цінностей чи пояснювати йому причини повернення до традицій варварства.

Усе вищевикладене, на нашу думку, є свідченням дисфункції політологічної спільноти

¹ Подробиці читайте на УНІАН. <<http://www.unian.net/politics/910189-ssha-s-1991-goda-dali-ukraine-5-milliardov-no-maydan-ne-finansirovali-nuland.html>> (2015, жовтень, 06).

² Госдеп отчитался о расходах на развитие демократии в России. <<http://newsland.com/news/detail/id/913921/>> (2015, жовтень, 06).

західних країн. Інтелектуали не пояснюють своїм суспільствам і владі суть процесів, що відбуваються у пострадянських країнах, зокрема, за участі РФ; не аналізують зовнішню політику РФ з точки зору наявності загроз для власної держави і світової безпеки; не акцентують увагу суспільства навіть на явних ознаках експансії та їх можливих наслідках. Створюється парадоксальна ситуація, за якої, з одного боку, агресивні наміри влади РФ є відкритими, звучать у виступах політиків і політтехнологів, обговорюються у соціальних мережах, а з іншого – агресивні дії стають «неочікуваними». Згадується коментар з цього приводу Л.Лінкявічуса, який зазначав, що В.Путін відкрито говорить про свої наміри (іноді і вустами В.Жириновського), його тільки треба вміти слухати. Саме це і є безпосереднім завданням інтелектуалів гуманітаріїв – слухати і читати, аналізувати, робити висновки, прогнозувати небезпеки, мобілізувати суспільство і тиснути на владу для їх нейтралізації. Виконання цієї місії дозволить уникнути несподіванок та неочікуваних агресій.

Руйнування системи світової безпеки, заснованої на дотриманні норм міжнародного права, фактична атрофія ООН та РБ ООН, ОБСЄ актуалізують ще одну глобально важливу місію інтелектуальної гуманітарної еліти – осмислення нових реалій та пошук основ для побудови нової системи безпеки. Вона має враховувати наявні протилежності: необхідність збереження демократичного міфу і його цінностей, на основі яких створені норми права цивілізованого світу, як фундаменту системи, з одного боку, та наявність суб'єктів із архетипом агресії і завоювань, тотальним несприйняттям норм права і моралі, які завжди будуть намагатися діяти з позицій сили, з іншого. Очевидно, що нова система не повинна базуватися на сподіваннях на ідеологічне примирення та давати можливість агресору користуватися нормами і правилами цивілізованого світу для його руйнування.

Розпад радянської системи супроводжувалося декларуванням намірів східноєвропейських держав та деяких бувших республік СРСР про входження до ЄС. Польща, Чехія, країни Балтії пройшли цей шлях досить швидко, оскільки там на рівні масової свідомості не сформувалося те комуністичне суспільство, що буде залишатися таким за усіх атрибутів демократії. То ж суспільства, які позбавились від неприйнятних цінностей радянської ідеології і виявляли внутрішню готовність до життя за іншими правилами, делегували владні повноваження новим елітам, носіям демократичного політичного міфу. В Україні інша ситуація: ідеологічна поляризація суспільства; відсутність політичної еліти як носія національно-демократичного міфу; зародковий період становлення соціально-політичних лобістських інститутів; дисфункція гуманітарної еліти. За такого стану речей внутрішнього потенціалу для швидкої демократичної трансформації недостатньо. Очевидно, що необхідний ще зовнішній тиск демократичного світу, який повинен допомагати змушувати владу не лише реально впроваджувати у своїй діяльності принципи і норми демократії, але і тотально виховувати суспільство у дусі демократичних цінностей. Це потрібно не лише українському суспільству, більша частина якого вже сьогодні усвідомлює необхідність змін, але ще не має ефективних механізмів їх здійснення. Західні демократії, які заявляють про готовність прийняти Україну у своє товариство, очевидно, теж зацікавлені у входженні цивілізованої країни, громадяни якої знають і розуміють сутність демократії, вміють керуватися її принципами у повсякденному житті. То ж саме інтелектуали мають доносити до своїх політичних еліт необхідність жорсткого тиску на українську владу для забезпечення багаторівневої політичної освіти і громадянського виховання, на зразок того, як це було у післявоєнній ФРН під тиском США і Великобританії. Таку місію інтелектуалів-гуманітаріїв західних країн вважаємо також превентивною. Демократична спільнота буде більш захищеною від зовнішнього агресивного впливу лише у тому випадку, коли розширюватиметься за рахунок країн, суспільство яких є носієм глибоко усвідомлених і раціонально сприйнятих ліберальних цінностей.

Отже, реалії сучасного політичного життя та характер проблем, з якими зіштовхнулись Україна і вся світова спільнота, вказують на необхідність акцентування уваги на соціально-політичній місії інтелектуалів-гуманітаріїв, зокрема, у питаннях завчасного виявлення загроз та пошуку шляхів їх нейтралізації. У цій статті ми зосередили увагу на зовнішніх загрозах, які видаються сьогодні найбільш явними. Однак моніторингова та превентивна місія гуманітарної еліти не обмежується виявленням ознак, аналізом суті та мобілізацією влади і суспільства для нейтралізації зовнішніх небезпек. Як правило, агресії з боку інших держав стають наслідком дисфункції системи влади в країні та політичної безграмотності і апатії суспільства, що складають суть внутрішніх загроз. Підтвердження маємо на власному досвіді. То ж інтелектуали-гуманітарії

мають стати активною соціальною спільнотою, яка бере на себе реалізацію завдань по завчасному виявленню небезпек для держави і суспільства, що походять як від інших країн, так і від діяльності влади у своїй країні, а також, зайняти свою нішу у політичному житті суспільства. Суть ключової політичної ролі можемо визначити як участь у формуванні раціональних основ політики на основі моніторингу політичного середовища та спрямування політичної участі мас відповідно характеру наявних зовнішніх і внутрішніх загроз.

References

- Gosdep otchitalsja o raskhodakh na razvitie demokratii v Rossii. <<http://newsland.com/news/detail/id/913921/>> (2015, zhovten', 06).
- Inteligencija ta politichna elita Ukraini. <www.zgia.zp.ua/index.php?page=1364&lang> (2015, veresen', 20).
- Istoričnij naris. <logos-ukraine.com.ua/dpu/pict/istordpu.pdf>.
- Novak, A. Rol' elit u funkcionuvanni suspil'stva. I. <www.ji.lviv.ua/n45texts/novak.htm>.
- Rezhisser Sokurov: Nas zhdut tjazhelejshie vojny s Ukrainoj i Kazakhstanom (video 2008 goda). <<https://www.youtube.com/watch?v=lpceqOG-2HA>> (2015, veresen', 22).
- Rol' uchenikh-gumanitariiv u vidnovlenni miru v Ukraini. <<http://ethnography.org.ua/content/rol-uchenyh-gumanitariyiv-u-vidnovlenni-myru-v-ukrayini>> (2015, zhovten', 06).
- Topalova, S. (2013). Pravl'jacha elita v Japonii: vpliv nacional'nikh tradicij ta demokraticnikh innovacij. *Visnik Kharkivs'kogo nacional'nogo universitetu imeni V.N.Karazina Serija: "Pitannja politologii"*, 1073, 108–113.
- Topalova, S. O. (2014). «Russkij mir» jak sistemnij političnij mif suchasnoi Rosii. *Visnik Kharkivs'kogo nacional'nogo universitetu imeni V.N.Karazina Serija: «Pitannja politologii»*, 1132, 134–139.
- Topalova, S. O. (2015). «Russkij mir» ta radjans'kij komunističnij mif: nova forma pri nezminnosti zmistu. *Evropský politický a právní diskurz, Svazek 2*, 114–120.
- Ukraina – sledujushchaja? Aleksandr Sushko, dlja UP _ Vtornik, 12 avgusta 2008. <<http://www.pravda.com.ua/rus/articles/2008/08/12/4447098/>> (2015, zhovten', 06).
- UNIAN. <<http://www.unian.net/politics/910189-ssha-s-1991-goda-dali-ukraine-5-milliardov-no-maydan-ne-finansirovali-nuland.html>> (2015, zhovten', 06).